

PSIHOLOŠKI PROBLEMI KRIMINALNE ETIOLOGIJE

1. Uvodne napomene

Kriminalna etiologija, kao oblast kriminologije koja se bavi proučavanjem uzroka kriminaliteta, obrađuje i mnoge psihološke probleme. Kod određivanja ovih problema nailazi se na razne teškoće naročito zato što su psihološki elementi tako utkani u zbivanja u životu čoveka i ljudskog društva da je ove elemente skoro nemoguće izolovano posmatrati. Kriminologiju najopštije definišemo kao nauku o kriminalitetu, ali dalje teškoće proističu iz toga što razni pisci ovaj pojam različito određuju. Ovu teškoću mi ćemo pokušati jednostavno da savladamo tako što ćemo konstatovati da je skoro kod svih definicija kriminaliteta jedinstveno to da one pri određivanju ovog pojma polaze od izvesnih normativnih sistema. Bez polaznja od nekih normi ne bi se ni pojam društvene opasnosti mogao odrediti. Sociološke definicije kriminaliteta koje se najčešće služe ovim pojmom društvene opasnosti nedovoljno su jasne, a krivičnopravne norme su najodređenije od svih normi kojima se služimo za definisanje. Stoga ćemo se mi držati definicije pravne, odnosno krivičnopravne u širem smislu, tako da njome budu obuhvaćena ne samo krivična dela iz krivičnog zakonodavstva nego i druge kažnjive radnje. Mi ćemo ovde kriminalitet definisati kao skup prostorno i vremenski ograničenih i krivičnom sankcijom ugroženih ponašanja. Ali i pravne definicije sadrže društvenu opasnost kao samostalni opšti elemenat krivičnog dela.¹⁾ Mi se sa uključivanjem takvog elementa slažemo jer definisanje kriminaliteta uz pomoć pravnih odredaba ne samo da ne isključuje već baš zahteva sociološku, psihološku i drugu analizu odgovarajućih pravnih normi, pošto i one mogu uticati kako na suzbijanje tako i na povećavanje kriminaliteta.

Boljem razumevanju kriminaliteta kao društvene, individualne i masovne pojave, pa i boljem razumevanju udela psihičkih faktora u uzročnosti kriminaliteta, doprineće upoznavanje sa jednom potpunijom definicijom kriminaliteta kao pojedinačne pojave. Mi ćemo se zato ovde poslužiti Zeeligovom definicijom pojedinačnog zločina ili krivičnog dela, kojom ovaj autor obuhvata i socijalne i psihičke i telesne i pravne karakteristike kriminalne pojave, pa kaže: »Zločin je krivično duševno-telesno ponašanje čoveka, koje je zbog svoga društveno pro-

¹⁾ Dr Ljubiša Jovanović: Krivično pravo — Opšti deo, str. 91, Naučna knjiga, Beograd 1969. (318).

tivnog dejstva pravno zabranjeno i kaznom ugroženo.«²⁾ Kod takve složenosti kriminalnog ponašanja, objašnjenje toga ponašanja ne može biti jednostavno, a malo se razlikuje od objašnjenja čovekovog ponašanja uopšte. Stoga Lenjel—Lavasten i Stanciu opravdano kažu da je kriminologija »kompletna nauka o čoveku«, odnosno da ona predstavlja »kompletno i integralno proučavanje čoveka sa stalnom preokupacijom boljeg upoznavanja uzroka i lekova za njegovu antisocijalnu aktivnost«.³⁾ U ovakvom složenom i obuhvatnom objašnjavanju kriminaliteta i njegovih uzroka, objašnjenja koja daje psihologija, kao nauka o psihičkom životu i ovome odgovarajućem ponašanju ljudi, moraju imati značajno mesto.

Postoji mnogo različitih činilaca koji svojim delovanjem u međusobnoj povezanosti dovode do određenog čovekovog ponašanja i utiču na nastanak kriminalnog ponašanja. Neki od njih još nisu dovoljno razjašnjeni, a nije isključeno da neki nisu ni otkriveni. Mi ćemo ovde pokušati da u najopštijim crtama ukažemo na neke važnije činioce, ili bar na vrste takvih činilaca, koji prouzrokuju zločine. Pošto su ovi faktori različite prirode, kriminologija se pri njihovom izučavanju koristi dostignućima nekoliko nauka o čoveku koja su integrisana u kriminologiju. Neka od ovih dostignuća čak formiraju posebne kriminološke discipline i to: kriminalnu biologiju, kriminalnu psihologiju, kriminalnu psihopatologiju i kriminalnu sociologiju.⁴⁾ Ali i podaci mnogih drugih nauka (prava, ekologije, etnologije, geografije, statistike, tehnike itd.) nalaze svoje mesto u okviru kriminologije, pa i u okviru njenog etiološkog dela. Mi ćemo se ovde ograničiti na sumaran prikaz najvažnijih uticaja na kriminalitet, i to prvenstveno psiholoških (uključujući psihopatološke) a zatim i bioloških i socijalnih, pošto su svi ti razni faktori međusobno isprepleteni.

Kompleksna priroda kriminaliteta nametala je uočavanje značaja psiholoških faktora već kod prvih razmišljanja ljudi o zločinu, a pogotovo prilikom početaka kriminološkog naučnog rada, za vreme koga ni biološki ni sociološki orijentisani kriminolozi nisu mogli potpuno da isključe psihološka objašnjenja. Ako pođemo od staroga veka setićemo se da je još Platon (V. — IV. v. pre n.e.) isticao da je zločin izraz bolesne duše i da zbog psihičkog nereda dolazi do takvih strasti, traženja zadovoljenja i neznanja, koji zatim utiču na kriminalitet. Ni Aristotel (IV v. pre n.e.) nije propustio da, uz društvene uzroke kakvi su siromaštvo i bogatstvo, pomene i zločinačke navike i volju i osećanja koji vode u kriminalitet.⁵⁾

U Srednjem veku uticaj crkve na nauku povezivao je zločin sa grehom, pa time i sa psihičkim uzrocima. Tako na primer najznačajnija savremena maksima o krivičnoj odgovornosti i vinosti u engleskom i američkom pravu — »actus non facit reum nisi mens sit rea«

²⁾ Dr Ernest Seelig: Lehrbuch der Kriminologie, str. 20, Jos. A. Kienreich, Graz 1963 (406)

³⁾ M. Laignel—Lavastine et V. V. Stanciu: Précis de Criminologie, str. 14, Payot, Paris 1950.

⁴⁾ Dr Milan Milutinović: Kriminologija, str. 27, Prosveta — Zbirke propisa, Beograd 1969 (480).

⁵⁾ Milutinović: Kriminologija, str. 71—72.

(delo ne predstavlja krivicu ako duh nije kriv — grešan) — izvedena je iz srednjovekovnog principa koji se pripisuje svetom Avgustinu (IV—V v.) »reus linguam non facit nisi mens rea« (krivicu govora ne stvara ako duh nije grešan).⁶) Sem ovih shvatanja o grešnom duhu bilo je i drugih zaključaka o psihičkim uzrocima kriminaliteta (predaja duše đavolu i sl.). Sve je to još bilo daleko od naučnih kriminalno-psiholoških objašnjenja. Takva objašnjenja nisu dali ni filozofi racionalisti, jer odgovarajuće nauke, kriminologija i psihologija, nisu u XVIII i XIX veku ni bile konstituisane.

Klasičnoj krivičnopravnoj školi obično se pripisuje dogmatско-pravno posmatranje krivičnih dela i kazni, uz izvesno obraćanje pažnje na stanje volje, koje je bilo u skladu sa indeterminističkim svatanjima ove škole. Međutim, teorija Anselma Fojerbaha o »psihološkoj prinudi« kao cilju kazne (1800—1801) unosila je u krivičnu nauku jedan značajan, doduše negativan, odvrćajući, psihološki faktor, koji je u vezi sa kriminalnim ponašanjem. Taj psihološki efekat kazne na druga lica savremena nauka nije mogla potpuno da ospori.

Ipak sva ova objašnjenja, bilo da ih smatramo za naučna ili ne-naučna, nisu bila naročito važna sve dok se smatralo da je čovekova volja slobodna i da je zločin rezultat njegove slobodne odluke. Tek kada je indeterminizam klasične krivičnopravne škole bio podvrgnut kritici determinista, počele su da se razvijaju razne značajne teorije o uzrocima kriminaliteta.

Kao prva od ovih teorija obično se navodi Lombrozova teorija o rođenom zločincu (1876). Njeni prethodnici, frenolozi (pristalice specifične danas napuštene nauke »o duhu«), kakvi su na primer bili Gal (1810) i Lavater (1775), suviše su se ograničavali na morfološke odlike, na spoljne karakteristike i abnormalnosti lobanje, tako da od njihovih teorija danas nije ostalo takoreći ništa. Lombrozove koncepcije su bile antropološko-biološke, ali su sadržavale toliko psiholoških elemenata da se opravdano može reći da i kriminalno psihološke teorije počinju sa delima ovoga osnivača kriminalne antropologije. No Lombrozova terminologija nije bila uobičajena psihološka naučna terminologija, pa tako on rođenog zločinca smatra za »moralnog ludaka« ili degenerika, sličnog primitivnom čoveku, bezosećajnog i do kraja svirepog, koji u stvari i nije čovek već biće koje se nalazi ispod ljudskog nivoa.⁷) Nakon diskusija i kritika njegovih prvobitnih teorija, Lombrozo je izneo da pored rođenog zločinca postoje i duševno bolesni zločinci, zločinci iz strasti, zločinci iz navike i slučajni zločinci, kojima je sem anatomskih pripisao i određene psihološke osobine. Lombrozo je bio individualistički orijentisan (za razliku od onih kriminologa koji uzroke kriminaliteta određuju na osnovu grupnih i kulturnih uticaja), te je bio kritikovan od italijanskih pozitivista a donekle i francuskih teoretičara socijalne sredine. Njemu je zamerano da ne uviđa da ne postoji čovek koji se rađa kao zločinac, da pridaje preterani

⁶) Dr Mihajlo Aćimović: Subjektivni elemenat krivičnog dela u američkom pravu, str. 24, Sav. udr. pravnika, Jugoslavije 1966 (88).

⁷) Milutinović: Kriminologija, str. 77.

značaj urođenim osobinama i da ne obraća pažnju na društvene uticaje. Inače, vidimo već na primeru Lombrozovih učenja, da teorije koje su se pretežno odnosile na kriminalitet kao delo pojedinog čoveka nisu mogle da se zadrže isključivo na biološkim osobinama već su morale da daju i psihološka objašnjenja.

Posle Lombrozove kriminalne antropologije razvoj kriminološke nauke kreće se ka modernizovanoj kriminalnoj antropologiji ili još tačnije rečeno ide u takozvanom kriminalno biološkom pravcu. Pojavljuju se i psihološka objašnjenja kriminaliteta, sa kojima paralelno idu i psihopatološka objašnjenja. Istovremeno se, naročito u Francuskoj, razvijaju i razne kriminalno sociološke teorije. Razne varijante kriminalne biologije raspravljaju pored bioloških i psihološke probleme. Među ovim parijantama možemo pomenuti: kriminalnu biologiju dopunjenu psihologijom (Ašafenburg, Zeelig, pa dole navedeni klinički kriminolozi), konstitucionalne teorije (Krečmer, Šeldon, Huton), kliničku kriminologiju (Di Tulio, Pende, Lenjel—Lavasten i Stanciu, Pinatel, Kinberg i dr.), glandularne teorije (Šlap i Smit), eugenička proučavanja blizanaca i rodoslovnika (Lange, Štumpfl, Kranc, Dagdel, Goudard i dr.) itd.⁸⁾

Feri i pozitivisti dopunjavajući kriminalnu antropologiju kriminalnom sociologijom, nisu se odricali ni psiholoških objašnjenja. Uostalom njihov pojam »opasnog stanja« sadrži određene psihološke elemente, a Garofalo svoju definiciju »prirodnog kriminala« zasniva i na jednoj kolektivnoj psihologiji koja sadrži osnovna moralna osećanja sažaljenja i poštenja, pa se prestupnik karakteriše nedostatkom ovih osećanja.⁹⁾

Teoretičare »socijalne sredine« ističe se u kriminološkoj literaturi kao primer starije sociološke orijentacije, ali njihova objašnjenja sadrže dosta psiholoških elemenata. Jedan od najpoznatijih sociologa i kriminologa toga vremena u Francuskoj, Gabrijel Tard, uveo je u kriminologiju, putem svoje teorije imitacije, današnju kriminološku i socijal-psihološku teoriju učenja. O psihološkim elementima vode računa i drugi sociološki orijentisani pisci, pa i sam Emil Dirkem prihvata postojanje jedne kolektivne svesti i u kriminalitetu vidi »povredu čvrstih i definisanih stanja kolektivne svesti«. Opisujući društveno stanje anomije Dirkem navodi da ono izaziva i određene psihičke reakcije, a socijal-psihološki efekti anomije pominju se i od strane predstavnika novih varijanti učenja o anomiji.

Tokom poslednjih decenija pojavio se veći broj novih socioloških odnosno socijal-psiholoških teorija o kriminalitetu (teorija kulturnog konflikta, teorija kulturnog raskoraka, teorija podkultura, teorija kontrakultura, teorija diferencijalne asocijacije i dr.). One uprkos svoga sociološkog karaktera sadrže razne psihološke elemente, kao na primer Sazerlandova teorija diferencijalne asocijacije koja se smatra za modernu varijantu socijal-psiholoških teorija imitacije i učenja.

⁸⁾ Hermann Mannheim: *Comparative Criminology*, I, str. 226—244, Routledge & Kegan Paul, London 1970 (I—II, 713).

⁹⁾ Milutinović: *Kriminologija*, str. 100.

Međutim, kriminalna psihologija išla je i jednim putem na kome nije bila samo saputnik socioloških i bioloških koncepcija, nego je težila da ona pruži osnovna objašnjenja nastanka kriminaliteta. Za razvoj takvog pravca u kriminologiji bilo je značajno objavljivanje poznatih krivičnih slučajeva, koje je 1734. i kasnije vršio francuski pravnik F. Ž. de Pitaval («Slavni i zanimljivi slučajevi», 20 svezaka), posle čijeg se rada od 1742. do 1795. pojavljivao nemački rad »Novi Pitaval«, a posle toga su prikaze krivičnih slučajeva publikovali Anselm fon Foerbah i drugi.¹⁰⁾ Ti publikovani slučajevi su sadržavali pregled činjenica među kojima se moglo upoznati i izvesne psihološke faktore. No ovdje je bilo preteranih pojednostavljivanja, kao što je to uostalom bilo i kod drugih starijih autora, uključujući Lombroza koji je govorio o sujeti, surovosti i kukavičluku zločinca. Može se reći da tek od rada Čarlsa Goringa (1913.) zapažamo povezivanje sa kriminalitetom stvarno značajnih psiholoških faktora kakvi su temperament, egocentrizam, niža inteligencija. Hans Gros je takođe imao značajnu ulogu u razvitku ovoga kriminološkog pravca. On ne samo što je napisao svoju »Kriminalnu psihologiju«, nego je od 1898. izdavao i »Arhiv za kriminalnu antropologiju i kriminalistiku«, koji je, kao i Ašafenburgov »Mesečnik za kriminalnu psihologiju i reformu krivičnog prava« (od 1904), objavljivao korisne kriminalno psihološke priloge. Potom nailazi sve veći broj knjiga nazvanih »kriminalna psihologija« ili »psihologija zločina«¹¹⁾ (Zomer, Vulfen, Abrahamzen, Esnar, Mira-i-Lopez, Toč i drugi), uz znatan broj drugih dela, koja se pod raznim naslovima bave problemima kriminalne psihologije. Ali uprkos postojanju ovako znatne literature i podstreka koji su psihoanaliza i druga psihološka dostignuća ovoga stoleća dali kriminalnoj psihologiji, ipak Manhajm iznosi mišljenje da još uvek nema zadovoljavajuće jedinstvene publikacije koja bi objašnjavala psihologiju »normalnog« zločinca bez težnje da pažnju skreće ka abnormalnim.¹²⁾

Prednjim izlaganjem želeli smo da prikažemo kako su takoreći sva temeljitija razmišljanja o kriminalitetu i njegovim uzrocima morala da uzmu u obzir i izvesne psihološke faktore. Međutim, ukazivanje na psihološke probleme koji stvarno utiču na nastanak kriminaliteta nismo mogli da izvršimo kroz ovakav istorijski osvrt, nego ćemo moći da izvršimo putem jedne analize nastanka kriminaliteta kao pojedinačne i masovne pojave, prilikom koje bismo posebnu pažnju obratili psihološkim činiocima.

2. Pojedinačna uzročnost kriminaliteta i razvoj ličnosti

Etiološkim problemima kriminologije teško se može pristupiti ako se makar i ukratko ne razjasni pitanje pojedinačne, posebne i opšte uzročnosti. Kriminalitet se pojavljuje i može da se proučava i kao individualna i kao masovna i kao društvena pojava, te kod uzročnosti

10) Mannheim: Comparative Criminology I, str. 282.

11) Mannheim: Comparative Criminology I, str. 283.

12) Mannheim: Comparative Criminology I, str. 283.

u ovim slučajevima postoje izvesne razlike. Odnos između kriminaliteta kao individualne i masovne i kao društvene pojave naučno se objašnjava uz pomoć određivanja odnosa između pojedinačnog, posebnog i opšteg, koje vrši filozofija. Pojedinačno odgovara individualnom i označava nešto što je jednom dato. »Svaka materijalistička filozofija smatrala je konkretno materijalno pojedinačno (pojedinačna stvar) kao osnovu stvarnost«. Posebno je jedan vid opšteg. To je ono opšte koje se odnosi na manji broj predmeta nego ono drugo opšte, te od njega ima uži obim. Opšte, za razliku od posebnog i pojedinačnog je ono što je zajedničko nekom mnoštvu istovrsnih predmeta ili svemu.¹³⁾ Kriminalitet je društvena pojava, i to bilo da se posmatra u njegovoj opštosti, ili kroz posebne i pojedinačne slučajeve. Ali iz ranijih izlaganja videli smo da je on i »realna« pa i »psihička« i »pravna« pojava, te se i kao takav može posmatrati.

Kriminologija dakle proučava kriminalitet pored ostalog kao pojedinačnu (individualnu) pojavu, te se čak može reći da je metoda izučavanja pojedinačnih slučajeva »danas vladajuća u kriminološkoj literaturi mnogih zemalja.«¹⁴⁾ Ovakvo proučavanje ima za cilj istraživanje postojanja i složenosti brojnih činilaca koji dovode do pojedinačnog slučaja kriminalnog ponašanja, uključujući i povremene slučajnosti koje mogu uticati da dođe do kriminaliteta, a čije je upoznavanje značajno i sa kriminalno etiološkom i sa kriminalno političkom stanovišta. Kriminalna politika teži suzbijanju svake kriminalne aktivnosti, pa i one pojedinačne koja nastupa izuzetno usled slučajnog spleta okolnosti. Ali značajnije je i efikasnije upoznavanje i otklanjanje faktora koji često i široko deluju kriminogeno. Za kriminološko upoznavanje kriminaliteta proučavanje individualnog slučaja je nedovoljno ako pored pojedinačnih objašnjenja ne ukaže i na izvesne zakonitosti javljanja kriminaliteta kao masovne pojave i kao posebne društvene pojave.

Pojedinačna kriminalna pojava ima različite nazive u našoj i stranoj stručnoj literaturi. Osim naziva »kriminalitet kao individualna pojava« (Milutinović i dr.), nailazimo i na nazive »krivično delo« (Vodopivec, Pešić i dr.)¹⁵⁾ i zločin (Aleksić i dr.)¹⁶⁾ Termin zločin radije se prihvata u našoj prevodnoj kriminološkoj literaturi¹⁷⁾ nego u originalnim domaćim radovima, ali se često koristi i kao sinonim za »kriminalitet«. On je prihvaćen sa rezervom zbog predratne podele krivičnih dela na zločine, prestupe i istupe, gde su zločini predstavljali najteža krivična dela, a savremenoj kriminologiji je potreban naziv koji će se odnositi na sva, pa i ona lakša, inkriminisana postupanja. Čini nam se da upotreba ni jednoga od ovih termina nije pogrešna, što

¹³⁾ Filozofijski rječnik, gl. ur. Vladimir Filipović, str. 310, 312, 288, Matica Hrvatska, Zagreb 1965.

¹⁴⁾ Milutinović: Kriminologija, str. 47.

¹⁵⁾ Dr Katja Vodopivec i dr: Kriminologija I dio, str. 39, 85 i dr., Narodne novine, Zagreb 1966 (172); Dr Vukašin Pešić: Osnovi praktične i istraživačke kriminološke metodologije, str. 34 i dr. IKIKI, Beograd 1969 (224).

¹⁶⁾ Dr Živojin Aleksić: Naučno otkrivanje zločina, Sav. udr. pravn. Jugosl. Beograd 1972 (437).

¹⁷⁾ Zločin u savremenom društvu, od M. Eliot, ili Zločin — Uzroci i uslovi, od H. R. Hentinga.

znači da, s jedne strane, izraz zločin kao i izraz krivično delo možemo upotrebljavati da označimo kriminalitet kao individualnu pojavu, a s druge strane može se govoriti i o »zločinu kao masovnoj pojavi«. ¹⁸⁾ Mi se na gornjim pitanjima u vezi sa kriminalitetom kao pojedinačnom pojavom zadržavamo zato što se psihološka etiološka pitanja najviše proučavaju baš kroz pojedinačne slučajeve.

Psihološka objašnjenja uzročnosti kriminaliteta obično se grupišu oko dve grupe problema, jedno je razvoj ličnosti do izvršenja dela, a drugo je problem samog prelaska na delo. Ali i razvoj ličnosti i prelazak na delo tesno su povezani i sa faktorima koji nisu psihološki.

Ističući da razvoj ličnosti zavisi od nasleđa, od sredine i od aktivnosti pojedinca, prof. Rot kao glavne biološke faktore navodi: nervni sistem, endokrini sistem i telesnu konstituciju (veličinu i razvijenost pojedinih delova tela, proporcije među tim delovima, normalnost ili nenormalnost pojedinih organa i druge telesne odlike). Dalje ovaj autor napominje da su među faktorima koji čine sredinu najvažniji socijalni faktori od čijeg velikog broja izdvaja kao primere: porodicu i porodične uslove u kojima se podiže dete, školu, grupu vršnjaka, organizacije u koje je dete učlanjeno, rođake i poznanike s kojima dete dolazi često u dodir, literaturu koju čita i filmove koje gleda, istaknute ličnosti u društvu u kome dete ili kasnije mladić i devojka žive, brak i odnose u braku, zanimanje koje je čovek izabrao i uspeh u tom zanimanju, ljude sa kojima saraduje u toku svog života, materijalno stanje, socijalni položaj i ulogu koju ima u društvu, klasnu pripadnost socijalno-ekonomski sistem u kome živi, kulturu u kojoj je odrastao i u kojoj živi, ¹⁹⁾ itd.

U trenutku rođenja čovek u sebi nosi pre svega svoje nasleđene osobine, ali isto tako može imati i neke osobine koje se mogu steći oštećenjima odnosno raznim uticajima na plod (bolest, narkotici, otrovi, povrede, zračenja, potresi). Tako je krug urođenih osobina širi od nasleđenih. Iako se nasleđivanje (prenošenje osobina sa predaka na potomke) prvenstveno izučava u biologiji, ne nasleđuju se samo biološke nego i neke osobine koje smatramo psihološkim (intelektualne, motoričke i dr.), te se mogu, suprotno mišljenju nekih autora, izuzeti iz kriminalne biologije u užem smislu.

Nasleđivanje se odvija prema tri kasnije dopunjavana zakona nasleđivanja koja je u prošlom veku utvrdio Gregor Mendel. On je utvrdio: 1) da su neposredni potomci različitih roditelja međusobno jednaki i obično predstavljaju kombinaciju različitih svojstava roditelja (sivi potomci od ukrštanja crnog petla s belom kokoškom); 2) da se ukrštanjem potomaka iz ove prve generacije u narednoj generaciji dobija polovina potomaka sa roditeljskom osobinom, a po jedna četvrtina sa osobinom dede ili babe (1 crno, 2 siva, 1 belo pile); i 3) da se kod nasleđivanja većeg broja osobina oba roditelja te osobine međusobno mogu najrazličitije kombinovati. Ovi Mendelovi zakoni imaju izvestan značaj za kriminologiju, ali je on umanjen time što se pokazalo da ima

¹⁸⁾ Seelig: Lehrbuch der Kriminologie, str. 25.

¹⁹⁾ Dr Nikola Rot: Psihologija ličnosti, str. 144, 155, 157, Zavod za izd. udžb. SRS, Beograd 1969 (202).

odstupanja od izloženih odnosa. A kod nasleđivanja kod ljudi još nije moguće ustanoviti kako su se nasledne osobine (znakovi) međusobno udruživale, ni koji su faktori oblikovali i usmerili nasledne osnove.²⁰⁾ Sem toga pokazalo se da se neki znakovi javljaju češće i da su dominantni. Dominantan gen dolazi do izražaja, čak i onda kada par gena sadrži još jedan recesivni gen. Sem ovakvih dominantnih znakova ili gena, koji se izražavaju uvek kada postoje u paru, postoje i takozvani recesivni znakovi ili geni. Njihova je karakteristika da ostaju neizraženi ako je drugi gen u paru dominantan, što znači da se izražavaju samo ako su oba gena u paru recesivna.²¹⁾

Geni su delić materije u kojima se sadrže nasledne osobine. Oni su element hromozoma, karakterističnog sastojka ćelija kod ljudi i drugih živih bića.²²⁾ Poslednjih godina su u toku brojna kriminološko-biološka istraživanja veze između nenormalnosti hromozoma i asocijalnog ponašanja. Tako su ona trenutno preuzela mesto nekad aktuelnih istraživanja kriminalnih porodica, blizanaca i rodoslovnika. Ova nova istraživanja su pored ostalog ukazala na znatno veći broj lica sa prekobrojnim hromozomom »Y« (takozvana nenormalnost XYY) među delinkventnom nego nedelinkventnom populacijom. Ipak su naučnici i posle ovih novih otkrića odbacili mogućnost da poneki čovek nosi u sebi »hromozom zločina«, koji bi ga predodređivao za kriminalca, ali su produžili sa genetičkim istraživanjima koja treba da doprinesu razumevanju uticaja hromozomskih i drugih naslednih osobina na nastanak zločina i na krivičnu odgovornost izvršilaca.²³⁾ Individualne karakteristike nasledno uslovljene kombinacijom gena nazivaju se genotip, za razliku od fenotipa, koji predstavlja skup karakteristika koje karakterišu određeni organizam i koje se mogu ustanoviti posmatranjem. Ove druge uslovljene su ne samo hereditarnim faktorima karakterističnim za genotip, nego, što je važnije, i delovanjem spoljnih faktora.²⁴⁾ U onoj kriminološkoj literaturi koja se više bavi ličnošću delikventa nailazi se na dosta osvrta na genotipe i fenotipe.

U trenutku rođenja kao što vidimo čovek već poseduje izvesne nasleđene i druge urođene uglavnom biološke osobine. Ali ne samo psihološke nego i biološke osobine mogu se posle rođenja menjati pod uticajem društvenih faktora na primer putem sastava i količine hrane ili kroz različita oboljenja.²⁵⁾ Izvestan broj najvažnijih socijalnih faktora naveli smo napred dajući primere faktora koji čine socijalnu sredinu.

Neki socijalni uticaji su bliži i neposredniji dok su drugi dalji i posredniji. Psihologija i kriminologija proučavaju dejstva i jednih i

²⁰⁾ Dr Kobal u »Kriminologiji I dio«, str. 41—44.

²¹⁾ Inđić i Inđić: Obuhvatni rečnik psiholoških i psihoanalitičkih pojmova, str. 93, 449, Savremena administracija, Beograd 1972.

²²⁾ Biohemijski sastav hromozoma je utvrđen i oni sadrže 90% Desoxyribonucleinske kiseline DNA.

²³⁾ Dr Mihajlo Aćimović: Hromozomi i kriminalitet, JRKKP br. 1/72, str. 38—50.

²⁴⁾ Dr Vladimir Hudolin: Psihijatrijsko psihološki leksikon, str. 149, 162, Panorama, Zagreb 1968 (432).

²⁵⁾ Rot: Psihologija ličnosti, str. 154.

drugih. Neposredniji uticaji značajni su za kriminalnu etiologiju, pa se kriminologija njima više i bavi. Ti neposredniji uticaji na nastanak kriminaliteta obično se nazivaju kriminogeni faktori, iako je taj naziv dosta kritikovan a od nekih autora i napušten. Posredniji i dalji uticaji najčešće su i opšti nego bliži uticaji, pa ćemo zato o njima govoriti kasnije kada budemo stigli do pitanja posebne i opšte ugroženosti.

Vratimo se sada na razvoj ličnosti o kome smo napred već rekli da zavisi i od aktivnosti pojedinca, a ne samo od nasleđa i od sredine čije smo dejstvo već prikazali. Sopstvena čovekova aktivnost ima dosta veliki značaj za razvoj njegove ličnosti. Čovek često svesno nastoji da razvije određene osobine svoje ličnosti. Nekad ovo čini namerno a nekad i nenamerno. Pri tome on može da utiče na formiranje osobina kod kojih nasleđe nema znatnu ulogu, kao što su različite karakterne osobine, ali i na razvijanje takvih osobina za koje je nasleđe nesumnjivo važan faktor, kao što su sposobnosti i osobine temperamenta. »Da bi se razvila bilo koja složenija osobina — na primer, neka složenija sposobnost — potrebna je intenzivna aktivnost pojedinca, i to pre svega njegova svesna aktivnost. Različiti zadaci koje čovek stalno treba da rešava, različiti ciljevi koje čovek sebi redovno postavlja, zahtevaju upravo takvu svesnu aktivnost. Ovakve složenije osobine ne mogu da se ostvare neposrednim korišćenjem jednostavnih dispozicija i njihovim vežbanjem. Potrebno je razvijanje urođenih dispozicija, kombinovanje različitih dispozicija između pojedinih urođenih i stečenih dispozicija i svesna aktivnost čoveka. Može se reći da u takvim slučajevima sredina deluje posredno, deluje preko svesne aktivnosti pojedinca. Zato opravdano možemo reći da pored nasleđa i sredine važan i relativno samostalan faktor u formiranju ličnosti predstavlja i aktivnost čoveka.«²⁶⁾ Kada nešto kasnije budemo objašnjavali kako dolazi do samog pristupanja kriminalnom činu, do takozvanog prelaska na delo, dopunićemo daljim objašnjenjima značaj sopstvene čovekove aktivnosti za ošte tendencije njegovog ponašanja.

Pre etiološke analize prelaska na delo ostaje nam još da se osvrnemo na uticaj pravnih i društvenih normi na razvoj ličnosti. Čovek u toku svoga života uči društvena pravila, uključujući i krivičnopravna pravila, i zabrane i zauzima svoje stavove prema njima. U njegovu ličnost se »internalizuju« ova pravila koja predstavljaju deo kulture i društvenog sistema.²⁷⁾ Pri tome se i društvene norme i institucije mogu smatrati za opšte faktore devijantnog ponašanja, a preterivanje u krivičnopravnom normiranju može biti razlog zbog koga dolazi do pojedinih slučajeva kriminaliteta.²⁸⁾

Prednji osvrt na problem razvoja ličnosti bio je vrlo kratak i sasvim uopšten. O tome problemu napisane su hiljade knjiga i članaka, za njegovo razjašnjenje koriste se dostignuća nekoliko nauka i o tome problemu postavljen je veći broj naučnih teorija, te mi sve ovo detaljno

²⁶⁾ Rot: Psihologija ličnosti, str. 151.

²⁷⁾ Talcott Parsons: Social Structure and Personality (Superego and the Theory of Social Systems), str. 31, The Free Press of Glencoe 1964 (367).

²⁸⁾ Dr Peter Kobe: Opšti pogled na etiologiju recidivizma, str. 62, JRKKP br. 1/69, (51—66).

nismo ni mogli opisivati. Sem toga, mi za sada još hoćemo da prikazemo uzročnost kriminaliteta kao pojedinačne pojave, dok ćemo o opštoj uzročnosti tek nešto kasnije govoriti. Ipak, pojedinačna uzročnost sadrži i izvesne opšte uticaje, kao što je to recimo slučaj baš kod opisanog razvoja ličnosti, tako da se ponešto od ovoga što je rečeno odnosi i na opštu uzročnost. Izlaganja o pojedinačnoj uzročnosti zahtevaju još mnoga objašnjenja, naročito u pogledu prelaska na samo izvršenje krivičnog dela. Međutim, ima pitanja koja još i pre toga treba razjasniti.

3. Prelazak na delo

U trenutku pred pristupanje izvršenju krivičnog dela ličnost je u svome razvoju došla do jedne određene tačke, ili bolje rečeno do jednog određenog stanja. Ličnost, »kao jedinstvena organizacija osobina koja se formira uzajamnim delovanjem organizma i socijalne sredine i određuje opšti, za pojedinca karakterističan način ponašanja«, sadrži u tome trenutku ne samo osobine temperamenta i karaktera, nego i sposobnost i motive, pa i za pojedinca karakterističan način zadovoljavanja motiva.²⁹⁾

U kriminalnoj psihologiji nastojalo se da se odrede neke ljudske osobine koje lakše i češće nego druge vode u kriminalitet, koje su dakle »kriminogene«, a takođe i da se odrede izvesni tipovi za koje bi se moglo reći da su kriminalni. Ovo nije bilo lako jer ne postoji sasvim jasna razlika između osobina čoveka izvršioca zločina i osobina drugih ljudi. Iako su neke osobine izrazitije kod izvršilaca određenih vrsta krivičnih dela, ipak prestupničko postupanje zavisi i od ostalih osobina koje same po sebi ne moraju biti karakteristične za izvršioce krivičnih dela. Govoreći o faktorima ličnosti ili fundamentalnim osobinama ličnosti, Rot zanimljivo ilustruje mogućnost kombinovanja raznih faktora, pa time i mogućnosti razlike među pojedincima. Kada bi postojalo deset faktora i kad bismo pretpostavili da se mogu razlikovati samo u deset stepeni razvijenosti (na pr. inteligencija, od genijeve do umne nerazvijenosti idiota), imali bismo deset milijardi mogućih kombinacija.³⁰⁾ Kada se uzme u obzir mogućnost tako velikih raznolikosti među ljudima, a uz to i da je čovek kao svesno biće delimični gospodar svojih postupaka, postaje nam jasno zašto se ne mogu istražiti osobine koje bismo kvalifikovali kao izrazito kriminalne ili tipovi koje bismo smatrali za izrazito kriminalne. Uz ove teškoće psihološke prirode ima i drugih. Ipak ima nekih rezultata pri određivanju »kriminogenih« osobina, mada se kod klasifikacije i tipologije kriminalaca još zahtevaju dalje provere i istraživanja.³¹⁾ Zbog toga se, kao što je to pregledno prikazao Tahović, za klasifikaciju krivaca često moraju koristiti opšte klasifikacije ljudi.³²⁾

²⁹⁾ Rot: Psihologija ličnosti, str. 8.

³⁰⁾ Rot: Psihologija ličnosti, str. 49.

³¹⁾ Milutinović: Kriminologija, str. 379.

³²⁾ Dr Janko Tahović: Krivično pravo — Opšti deo, str. 232, Savremena administracija, Beograd 1961 (380).

Pojedini autori različito navode koje bi osobine mogle ukazivati na sklonost ka kriminalnom ponašanju i u čemu bi se uopšte sastojala ta sklonost. Prema jednom mišljenju, koje nije retko, kao posebna osobina postoji »društvena opasnost ličnosti«. Ali, kao što se vidi recimo iz istoimene knjige Filimonova, ova se opasnost obično određuje na osnovu spoljnih obeležja, odnosno na osnovu spoljnog ponašanja suprotnog društvenim i pravnim normama (ranije povrede prava i sl.). Ta društvena opasnost ličnosti prestupnika sastoji se u mogućnosti izvršenja novog krivičnog dela. Međutim, ovakva definicija je pretežno krivičnopravna, dok bi ta opasnost u kriminološkom smislu mogla da postoji i pre izvršenja bilo kog krivičnog dela. Kad se iz izvesnih postupaka zaključi da takva osobina postoji, tada se uz pomoć raznih kriterijuma nastoji da se upoznaju potrebe, interesi, težnje, shvatanja, odnosi i druge karakteristike dotičnog lica.³³⁾

Blíže nego što se to čini uopštenim pojmom društvene opasnosti ličnosti opisao je psihološke kriminogene osobine Ferakuti prilikom jednog međunarodnog kursa iz kriminologije održanog u našoj zemlji. Pri tome je spomenuo da samo podseća na određene zajedničke crte povrata na koje se nailazi u deskriptivnoj psihološkoj literaturi, kao i da samo navodi podatke iz jedne skorašnje (1968) italijanske studije. »Povratnici su, kaže Ferakuti, pokazali slabije stvaralaštvo, slabiju kontrolu fantazije, visoki stepen stereotipnosti, visoki stepen istrajnosti, učestaliju pojavu defektnih intelektualnih svojstava, veću sumnjičavost i agresivnost prema okolini, češće depresivne reakcije i slabije osećanje krivice i anksioznosti zbog učestvovanja u kriminalu. Uporne prestupničke karijere i ponovljeni periodi u ustanovama doveli su do »zatvoreničkog« i kriminalnog osećanja ovih subjekata, što im pomaže da izgrade sopstvenu sliku povlačenja, opozicije, povlačenja u antisocijalne biheviorističke modele i vrednosne sisteme koji osujećuju naše pokušaje da uspostavimo svrsishodan kontakt ili da terapiju adekvatno motivišemo.«³⁴⁾

Zanimljiv je Pinatelov pokušaj stvaranja jedne teorije o kriminalnoj ličnosti, iznet na VIII međunarodnom kriminološkom kongresu i u drugim radovima. Pinatel napominje da su fundamentalna istraživanja ličnosti zločinca imala dugu istoriju i išla od lombrozijanske do psihoanalitičke kriminologije, a da su u savremenoj kriminologiji takva istraživanja vršili Gemeli, Di Tulio, Glikovi, De Gref, Esnar i Maju. Neki od Pinatelovih zaključaka sastoje se u tome da je zločinac čovek kao i drugi, koji se od drugih ljudi ipak razlikuju po specijalnoj sklonosti za prelazak na kriminalno delo. Ova sklonost izražava jednu strukturu ličnosti nazvanu kriminalnom ličnošću. Ta struktura se ne može povezivati sa psihijatrijski određenim tipovima, nego se kriminalna ličnost opisuje uz pomoć psiholoških crta. Ove crte, prema Pinatelu, mogu se grupisati u jedno centralno jezgro koje upravlja prelaskom na delo i daje formulu temibiliteta ili kriminalne podobnosti.

³³⁾ V. D. Filimonov: Obščestvennaja opasnost ličnosti prestupnika, str. 153, 212, 216, 221, Izdatelstvo Tompskogo universiteta, Tomsk 1970 (277).

³⁴⁾ Franko Ferakuti: Psihološki aspekt povrata, str. 70, JRKKP br. 1/69 (67—74).

Te crte obuhvaćene centralnim jezgrom su egocentrizam, labilnost, agresivnost i afektivna ravnodušnost. Ali postoje i varijante koje se odnose na aktivnost, na fizičke, intelektualne i tehničke sposobnosti, kao i na nutritivne i seksualne potrebe. Ove varijante osvetljavaju samo pravac, uspeh i motivaciju kriminalnog ponašanja, dok sam prelazak na delo zavisi od pomenutih crta egocentrizma, labilnosti, agresivnosti i afektivne ravnodušnosti.³⁵⁾

Obuhvatan pregled shvatanja o psihološkim faktorima koji bi mogli uticati na nastanak kriminaliteta dala je dr M. Petrović u svome radu »Ličnost u etiologiji delikvencije«. Ona tu raspravlja o shvatanjima da na nastanak delikvencije mogu uticati nizak nivo inteligencije, emocionalna nestabilnost, nizak stepen tolerancije na frustracije, egocentričnost, osećanje inferiornosti, nedostatak osećanja odgovornosti, agresivnost, psihopatske osobine, duševne bolesti (šizofrenija, paranoja, manično-depresivna psihoza), kao i razni drugi činioci na koje ukazuju posebne kriminološke psihološke teorije.³⁶⁾

Pored ovih osobina za koje se smatra da ukazuju na sklonost ka kriminalnom ponašanju i ka lakšem prelasku na samo delo, a koje navode Filimonov, Ferakuti, Pinatel i M. Petrović, postoje još i druge psihološke osobine i tipove kojima drugi autori pripisuju određeni kriminogeni uticaj. Ali pošto zločin nije samo realna psihička i fizička pojava, nego i društvena pojava koja ima i normativne, uključujući krivičnopravne, elemente, potpunije upoznavanje uzročnosti zločina zahteva i upoznavanje sa faktorima koji se ne smatraju za psihološke. Uzimanje u obzir i tih elemenata, od kojih se za neke može reći da padaju u oči po svome kriminogenom značaju, ipak neće umanjiti važnost koju izvesne psihičke osobine i procesi imaju za prouzrokovanje zločina.

Opisavši u dosadašnjim izlaganjima pojedinačnu uzročnost još od pre izvršiočevog rođenja pa tokom razvoja njegove ličnosti i ukazavši i na neke osobine za koje se u kriminalnoj psihologiji smatra da imaju kriminogeni značaj, mi smo u našem hronološkom opisu stigli do samog trenutka prelaska na krivično delo. Ali i sada, pre nego što opišemo postojeće psihičke uticaje koji će doprineti izbijanju zločina, treba da se zadržimo na određivanju razlike između kriminološkog i krivičnopravnog problema uzročnosti. Videćemo da je ovo opravdano ne samo zato što su to dve različite stvari koje se često međusobno mešaju, nego i zato što će za razumevanje kriminoloških objašnjenja koja slede biti potrebno i razjašnjenje izvesnih krivičnopravnih pitanja. U kriminologiji uzročnost se istražuje tako što se ispituje zbog čega je došlo do krivičnog dela, šta ga je prouzrokovalo. U krivičnom pravu se pak »treba da ustanovi da li je određena radnja jednog lica proizvela određenu društveno opasnu posledicu ili nije. I ukoliko se ustanovi da je određena posledica nastala iz određene radnje nekog

³⁵⁾ Jean Pinatel: *Personalité criminelle et prevention de la criminalité*, str. 5—6, Conférence, VI Congrès international de criminologie, Madrid 1970 (13).

³⁶⁾ Dr. Milica Petrović: *Ličnost u etiologiji delikvencije*, str. 175—201, u zborniku »Etiologija maloletničkog prestupništva«, Savez društva defektologa Jugoslavije, Beograd 1971 (201).

lica onda se ta posledica može pripisati tom licu, tj. ono se ima smatrati izvršiocem krivičnog dela.«³⁷⁾ Nije uvek moguće odrediti kriminološki uzrok svakoga zločina, a pod uzrokom podrazumevamo presudni odlučujući faktor.³⁸⁾ Ali na tome se uvek ne mora ni insistirati. U krivičnom pravu za postojanje dela mora se raščistiti da li je radnja krivičnog dela bila uzrok njegove posledice. U kriminologiji nije toliko važno da se utvrdi koji je od neophodnih utvrđenih uslova bio presudan ili odlučan, kada se u nekom određenom slučaju zna da bez većeg broja tih raznih uslova ne bi došlo do izvršenja zločina.

U kritičnom trenutku prelaska na delo za izbijanje zločina značajni su ne samo stanje ličnosti, nego i stanje okoline, odnosno društveni i fizički uslovi koji postoje (na primer: ponašanje žrtve, nezaštićenost napadnutog dobra, mračna noć, i mnoge druge okolnosti). Kao što su, uz socijalne uticaje, prirodna i fizička okolina imale određeni značaj za razvoj čovekove ličnosti, tako one i sada nisu irelevantne pri izbijanju krivičnog dela, ali se ne mogu smatrati uzrocima kriminaliteta.

Među psihološkim problemima koji se odnose na sam prelazak na krivično delo najznačajniji je problem motivacije. U literaturi se čak nailazi na shvatanje da se o kauzalitetu može govoriti samo u pogledu objektivnih pojava dok »u domenu misli, psihičkog života, duha, nema kauzaliteta, nego postoje motivacije«.³⁹⁾ Međutim, nama izgleda prihvatljivija formulacija koju daje dr V. Pešić rekavši da »psihički sadržaji pojedinačnog krivičnog dela čine sastavni deo njegovog uzročnog odnosa. U otkrivanju tih sadržaja kod voljnih krivičnih dela motiv ima odlučujući značaj. Svođenje uzroka pojedinačnog krivičnog dela na psihičke sadržaje na način kako su ovde ti sadržaji uzeti ne znači psihologiziranje uzroka krivičnog dela, jer su psihički sadržaji ovde uzeti kao rezultat celokupne biopsihosocijalne uslovljenosti presupničkog ponašanja«.⁴⁰⁾

Motivaciju i motive Rot definiše na sledeći način: »Proces pokretanja aktivnosti radi ostvarenja određenih ciljeva; usmeravanja aktivnosti na određene objekte i regulisanja načina na koji će se postupiti nazivamo motivacijom. One unutrašnje činioce koji pokreću na aktivnost, koji je usmeravaju i njome upravljaju — radi ostvarenja određenih ciljeva — nazivamo motivima. Motivi su organski i psihološki činioci koji pokreću ili usmeravaju ponašanje čoveka, i to kako njegove postupke tako i njegovo opažanje, učenje i mišljenje.«⁴¹⁾ Motivi mogu biti u sticanju ili u sukobu. U literaturi se nailazi i na izjednačavanje pojma motiva i potreba, te se definišu kao pozitivne (želja, nužda itd.) i negativne (strah, odbojnost itd.) »sile koje pokreću i podržavaju ponašanje«⁴²⁾ Mi ovde nećemo identifikovati pojam potrebe sa pojmom

³⁷⁾ Jovanović: Krivično pravo — Opšti deo, str. 84.

³⁸⁾ Milutinović: Kriminologija, str. 266.

³⁹⁾ Dr A. Hesnard: Psychologie du crime, str. 36, Payot, Paris 1963 (354).

⁴⁰⁾ Pešić: Osnovi praktične i istraživačke kriminološke metodologije, str. 42.

⁴¹⁾ Dr Nikola Rot: Opšta psihologija, str. 212, Zavod za izd. udžb. SRS, Beograd 1966 (339).

⁴²⁾ D. Kreč, R. Kračfeld, I. Balaki: Pojedinaac u društvu, str. 71, Zav. za udžb. i nast. sred. Srbije, Beograd 1972. (581).

motiva. Izgleda nam da ne samo potrebe nego i drugi činioci (interesi, stavovi, osećanja, društveni obziri, zaostala i izopačena shvatanja, postupci drugih lica prema prestupniku, različite situacije koje se na određeni način tiču prestupnika, i dr.) deluju motivaciono i to »tek kada iz biopsihosocijalne sfere uđu u motivacionu sferu i pokrenu prestupnika na izvršenje krivičnog dela. U tome leži razlika između uzročnosti prirodnih pojava i motivisanog prestupničkog ponašanja, jer uzročni odnos prirodnih pojava ne prolazi kroz motivacioni proces«. ⁴³⁾ Kod raznih vrsta zločina obično dominiraju odgovarajuće vrste motiva: seksualni motivi kod seksualnih delikata, ljutnja i gnev kod telesnih napada i ubistava, prisvajanje kod krađe, pljačke, prošnjje, prevare, itd. ⁴⁴⁾

U tradicionalnoj opštoj psihologiji analiziran je čovekov voljni akt, pa se smatralo da on sadrži nastanak motiva, njihovo ispitivanje, pa odluku i zatim izvršenje akta. Pri tome se imalo u vidu da motivi mogu biti u sticanju ili u sukobu. Ne osporavajući u potpunosti ovakvu analizu, savremena psihologija ističe da se ne radi o jednom kontinuiranom psihološkom procesu u kome bi se ispoljavala četiri navedena posebna stanja. O tome pitanju Pinatel citira sledeće reči Olofa Kinberga: »U većini slučajeva tečnost iz koje se kristalizuje jedan akt nije ona 'bitka motiva' o kojoj govori stara psihologija, niti je to odmeravanje vrednosti raznih motiva na kantar razuma. To obično nije misaoni proces, u suštini intelektualan, racionalan i logičan, u kome najbolji i najrazumniji motiv ima najbolje šanse da trijumfuje, nego je to veštacin kazan u kome ključaju svakovrsne želje i osećanja i gde najjače želje i osećanja imaju, a priori najbolju šansu da opredele rezultat«. ⁴⁵⁾

Takođe i psihopatologija doprinosi potpunijem objašnjenju motivacije opisujući takozvane »bolesti volje«. Kod takvih poremećaja volja može biti ili preterana ili slaba i čak nepostojeća, a takvi poremećaji uvek idu uporedo sa slabljenjem psihičke sinteze. Volja zahteva visok stupanj psihičkog objedinjavanja. Stoga je voljni akt determinisan preovladavajućim motivom tek uz šire angažovanje ličnosti i tek tako što je motiv integrisan u celinu ličnosti. ⁴⁶⁾ Psihoanaliza, sa svoje strane, doprinela je razumevanju motiva time što je ukazala da pored svesnih postoje i nesvesne motivacije. ⁴⁷⁾

Raspravljajući ovde o motivaciji i volji treba da spomenemo da savremena psihologija vrlo malo koristi termin volja. ⁴⁸⁾ Drukčije stoji stvar u krivičnom pravu, koje se i pre i sada služilo pojmom volje, podrazumevajući pod tim »htenje ostvarenja događaja« odnosno »htenje

⁴³⁾ Pešić: Osnovi praktične i istraživačke kriminološke metodologije, str. 43.

⁴⁴⁾ Dr Milica Petrović: Ličnost u etiologiji delinkvencije, str. 193.

⁴⁵⁾ Jean Pinatel: La théorie pénale de l'intention devant les sciences de l'homme, str. 186 u knjizi: L'évolution du Droit criminel contemporain (181—193), PUF, Paris 1968 (218), — citira O. Kinberg: Les problèmes fondamentaux de la criminologie, Cujas, Paris 1959, str. 39.

⁴⁶⁾ Pinatel: La théorie pénale de l'intention, str. 186.

⁴⁷⁾ Dr Mihajlo Acimović: Psihoanalitička objašnjenja kriminaliteta, str. 569, JRKKP br. 4/72 (563—579).

⁴⁸⁾ Engliš i Engliš: Obuhvatni rečnik psiholoških i psihoanalitičkih pojmova, str. 606.

posledice krivičnog dela.⁴⁹⁾ U psihologiji se ipak spominje da se reč »htenje« uglavnom onda upotrebljava kada alternative između kojih treba izvršiti izbor sadrže određene vrednosti, te je »htenje« po značenju blisko »dužnosti«. Stoga u osnovi pojma volja leži jedno običajno shvatanje, različito u raznim kulturnim oblastima, prema kome je volja (za razliku od nahodanja ili čefa) htenje nečega što dotični smatra da treba da učini.⁵⁰⁾

Motivi, kao unutrašnje snage koje pokreću na prelazak na delo odnosno na izvršenje zločina, različito deluju kod raznih krivičnih dela. Pre svega, prema psihološkom kriterijumu uračunljivosti nije krivično odgovorno lice koje usled stanja trajnog ili privremenog duševnog oboljenja, privremene duševne poremećenosti ili zaostalog duševnog razvoja »nije moglo shvatiti značaj svog dela ili nije moglo upravljati svojim postupcima« (čl. 6 st. 1 KZ). Ukoliko se ovakvo delo neuračunljivo lica shvati kao zločin, tada će se najčešće zapaziti odsustvo motiva ili njihova nestvarnost, nesrazmera, neuklopljenost, neodgovarajući izbor, neodgovarajuća usmerenost ka cilju, a može se raditi i o neodoljivom postupanju na koje nisu uticali učiniočevi motivi. Razni stepeni smanjene uračunljivosti, koji postoje između uračunljivosti, i neuračunljivosti deluju na određeni način i na motive.

Krivična dela krivično odgovornih lica dele se na umišljajna i nehatna. »Krivično delo učinjeno je sa umišljajem kad je učinilac bio svestan svoga dela i hteo njegovo izvršenje; ili kad je bio svestan da usled njegovog činjenja ili nečinjenja može nastupiti zabranjena posledica pa je pristao na njeno nastupanje« (čl. 7 str. 2 KZ). Kod umišljajnih krivičnih dela, kao što se vidi iz date zakonske definicije, motiv se dosta lako može odrediti. Radnja i posledica koje se »hoće« i ostvarivanje posledice na koju se »pristaje« predstavljaju voljne akte za koje smo, uz dopunska objašnjenja savremenih nauka o čoveku, rekli da sadrže nastanak, ispitivanje i izbor motiva, kao i izvršenje akta. »Krivično delo učinjeno je iz nehata kad je učinilac bio svestan da zabranjena posledica može nastupiti ali je olako držao da ona neće nastupiti ili da će je moći otkloniti; ili kad nije bio svestan mogućnosti nastupanja zabranjene posledice, iako je prema okolnostima i svojim ličnim svojstvima bio dužan i mogao biti svestan te mogućnosti« (čl. 7 st. 3 KZ). Kod nehatnih krivičnih dela motiv takođe ima svoju ulogu. Ali ovde, više nego kod umišljatih dela, postoji uticaj drugih spoljnih faktora. Kod svesnog nehata često deluju negativni motivi, pored pozitivnih, a kod nesvesnog nehata mogu biti značajni i nesvesni motivi čije smo postojanje ranije već pomenuli. Tako dakle, uz izrazito učešće psiholoških faktora, dolazi do pojedinačnog kriminalnog ponašanja.

4. Posebna i opšta uzročnost

Psihološki uticaji na nastanak zločina su manje uočljivi kada se posmatra celokupni kriminalitet ili njegove posebne grupe i vrste. Ali

⁴⁹⁾ Dr Janko Tahović: Krivično pravo — Opšti deo, str. 171.

⁵⁰⁾ Dr Peter Hofstatter: Psychologie, str. 330—331, Das Fisher Lexikon, Frankfurt a/M 1971 (367).

i tada postoje izvesni psihološki elementi u opštoj uzročnosti kriminaliteta odnosno u posebnoj uzročnosti nekih njegovih grupa. Kriminologija proučava kriminalitet ne samo kao pojedinačnu nego i kao posebnu pojavu u društvu. Takođe u opštem okviru kriminaliteta proučava i posebne oblike i vrste kriminalnog ponašanja. Ali pošto je posebno samo jedan vid opšteg, opšte koje se odnosi na manji broj slučajeva, način objašnjenja uzročnosti posebnih kriminalnih pojava sličan je objašnjavanju uzročnosti opšteg tj. celokupnog kriminaliteta, uključujući i psihološke uticaje.

Da bismo upoznali uzroke kriminaliteta u celini, mi ga moramo posmatrati kao masovnu pojavu, a on to, javljajući se u većem broju slučajeva, i jeste. Tako možemo doći i do određenih zaključaka o opštim uzrocima kriminaliteta. »Prave objektivne zakonitosti javljanja kriminaliteta«, kao što kaže N. F. Kuznjecova, »otkrivaju se tek na višem stupnju njegovog upoznavanja, na nivou sveopšteg, kada se razmatra sva celokupnost zločina izvršenih u određenim uslovima mesta i vremena, tj. masovna društveno-pravna pojava koju nazivamo kriminalitetom.«⁵¹⁾ Za sada sve opšte uzroke nastanka kriminaliteta još uvek ne možemo smatrati za razjašnjene, sem ako bismo formalistički i uz pomoć pravnih koncepcija naprosto zaključili da je kriminalitet nastao i da postoji zato što postoje krivična dela i krivična zakonodavstva. Kriminologija, uz pomoć drugih nauka o čoveku, treba dalje da teži da dopuni postojeća saznanja o opštim uzrocima kriminaliteta. U pogledu opšte uzročnosti kriminaliteta, još uvek je teško protivrečiti Zeeligu, koji, ističući značaj statistike za razumevanje kriminaliteta kao masovne pojave, čak dovodi u pitanje postojanje sveopštih uzroka kriminaliteta pa kaže: »Ovde su u pitanju, ne uzrok kriminaliteta uopšte, nego samo uzrok nekog konkretnog pomeranja ili račvanja kriminaliteta.«⁵²⁾

Opravdano pojedini pisci u kriminološkoj literaturi ukazuju na sadašnju nedovoljnu razjašnjenost posebnih i opštih uzroka kriminaliteta. Tako pisac knjige »Zagonetka kriminalitet« R. Lange⁵³⁾ postavlja sledeća pitanja, koja ukazuju na savremena lutanja kriminalne etiologije: »Kako se objašnjava ogromni kriminalitet blagostanja? Kako nasuprot tome mali kriminalitet izbeglica, teško osakaćenih, stranih radnika, starijih ljudi? Kako dolazi dotle da je kriminalitet žene samo mali odlomak muškoga? I ona danas mora napolje u neprijateljski život, bez jednake nagrade i šanse za napredak, pri neosiguranoj ulozi u braku i porodici. Zar ne mora agresivno-frustracioni mehanizam da dovede do povećanog kriminaliteta kod svih grupa čiji je status učinjen nesigurnim ili je marginalan ili koji žive pod akutnim kulturnim konfliktom? Kako je moglo doći do katastrofalnog neuspeha velikog američkog eksperimenta gde je više godina 325 mladih ljudi intenzivno pomagano u porodici, školi i službi, a oni postali podjednako krimi-

51) N. F. Kuznjecova: Prestupljenije i prestupnost, str. 171, Izdateljstvo Moskovskogo universiteta 1969 (232).

52) Seelig: Lehrbuch der Kriminologie, str. 25.

53) Dr Richard Lange: Das Rätsel Kriminalität, A. Metzner Verl., Frankfurt a/M — Berlin 1970 (407).

nalni kao jedna druga knotrolna grupa iste vrste? Kako je moguće da se u SAD, hvaljenoj zemlji kriminologije, stoji bespomoćno pred rapidnim porastom kriminaliteta? Zašto Švedska, naš veliki uzor za reforme, mora da knjiži daleko veću stopu kriminaliteta od naše?«⁵⁴⁾

Žan Pinatel je takođe ukazao na nedovoljnu razjašnjenost opštih uzroka kriminaliteta i na neuspeh savremnog društva u suzbijanju kriminaliteta. On kaže: »U zemljama na putu razvitka kao i u razvijenim zemljama, sa kapitalističkim režimom kao i u onima sa socijalističkim režimom, u zemljama sa ili bez religiozne prevage, u svim zemljama, jednom rečju, kriminalitet dobija širinu i zabrinjavajuće forme.«⁵⁵⁾ No uprkos pesimističkih zapažanja citirane dvojice pisaca, koji su inače i sami vršili određivanja izvesnih opštih uzroka kriminaliteta, kao i uprkos napred citiranog Zeeligovog gledišta neki opšti uzroci kriminaliteta mogu se smatrati za otkrivene. Pri tome nije isključeno da se izvesni neotkriveni opšti uzroci nalaze baš u oblasti još nedovoljno proučene čovekove ličnosti, tako da bi trebalo da kriminalna psihologija ubuduće pruži dalja objašnjenja o nekim opštim psihičkim uzrocima kriminaliteta.

Marksova teorija otuđenja doprinosi boljem razumevanju opšte uzročnosti kriminaliteta i to naročito u vezi sa utcajima na ličnost, te tako doprinosi i razjašnjenju psiholoških problema kriminalne etologije. Polazeći od ekonomskog otuđenja kao jezgra i izvora drugih formi otuđenja, Marks pominje »otučeni rad« (otuđenje izraženo u rezultatu rada i u aktu proizvodnje) i »otučeni rod«. »Time što otučeni rad otuđuje čoveku prirodu, samog sebe, i njegovu životnu delatnost, on čoveku otuđuje rod, konstatuje Marks.«⁵⁶⁾ Kao posledica otuđenja rezultata rada, samoga rada i generičke suštine čoveka, nužno dolazi i do otuđenja čoveka od čoveka. »Navedeni produkcionni odnosi dobivaju kod Marksa još daleko dublje značenje pošto formiraju određenu svest, psihi i mentalitet, ukratko formiraju čoveka koji doživljava svet i društvo na iskrivljeni način.«⁵⁷⁾ Ova teorija otuđenja objašnjava nastanak pojedinih asocijalnih pa i kriminalnih postupaka, te doprinoseći problemu formiranja ličnosti doprinosi i razumevanju opšte, posebne, pa i pojedinačne uzročnosti kriminaliteta.

Milutinović kao neke od opštih uzroka kriminaliteta pominje: društvenu dezorganizaciju, stanje društva, njegovih institucija, organa i grupa, klasne odnose, društveno materijalne uslove i strukture, opšte uslove života i drugo.⁵⁸⁾ Pominjući postojanje ne samo bližih, nego i daljih, opštijih, uticaja na ličnosti, Pinatel ističe da su i ovi drugi zna-

⁵⁴⁾ R. Langes Erwiderung, Zeitschrift für Rechtspolitik, Marz 1971, 4 Jg. H. 3, S. 55—56.

⁵⁵⁾ Pinatel: Personalité criminelle et prevention de la criminalité, str. 1.

⁵⁶⁾ Zagorka Pešić—Golubović: Problemi savremene teorije ličnosti, str. 60, 65, 74, Kultura, Beograd 1966 (358).

⁵⁷⁾ Dr Katja Vodopivec: O društvenim prilikama koje pogoduju socijalnoj patologiji dece i omladine, str. 37 (citira Josifovskog i Bavcona), Socijalna patol. dece i omlad. — Materijal sa simpozijuma 27—27. X 1971, IKIKI 1—60.

⁵⁸⁾ Milutinović: Kriminologija, str. 251, 252, 275.

čajni, a da faktori lične sredine proizilaze iz globalnog društva, da su njegove projekcije.⁵⁹⁾

Opšti uslovi odnosno opšti uzroci obično deluju posredno, preko drugih uticaja, te šire svoje delovanje na mnoge pojedinačne zločine i na kriminalitet kao celinu. Pošto je, kao što smo već rekli, naveo šta bi bili najdublji uzroci svih pojava socijalne patologije, Milutinović objašnjava da se iz tih najopštijih uslova rađaju posebni uslovi kao što su »teške materijalne prilike, nezaposlenost, siromaštvo, zaostalost, primitivizam, deficijentna porodica, alkoholizam i druge negativne pojave, razne emocionalne napetosti, sklonosti ka delinkventnom ponašanju i druge lične devijacije i, najзад, sama kriminalna akcija.⁶⁰⁾ Iz ovoga bi se moglo zaključiti da opšti uslovi ukazuju na nužnu suštinu kriminaliteta u celini. Međutim, kod pojedinih zločina se ponekad ne nailazi na ove uslove. U takvim slučajevima se zakonitosti ne ispoljavaju, nego se ispoljavaju slučajnosti. Prema rečima Kuznjecove: »Opšte — to je objektivno postojeće jedinstvo osnovnih crta pojave, ono što se ponavlja u mnoštvu. Posebno predstavlja grupu pojava koja ulazeći u višu opštu grupu, istupa kao pojedinačna pojava. Kategorija opšteg u sebi odražava postojanu suštinsku unutrašnju vezu pojava koja se ponavlja«. Ali Kuznjecova smatra da u pojam kriminaliteta, kao opšteg »ne mogu spadati obeležja koja leže u sastavu konkretnih, pojedinačnih krivičnih dela«, pa tako u ovaj opšti pojam ne bi mogla spadati »obeležja koja se odnose na socijal-psihološke karakteristike subjekta, okolnosti koje olakšavaju i otežavaju odgovornost, a koje se ne javljaju kao elementi iz sastava konkretnih krivičnih dela«.⁶¹⁾

Ovakav zaključak bi eventualno mogao da bude prihvatljiv za krivičnopravni prikaz opštih i posebnih elemenata krivičnih dela, ali kada je reč o kriminološkim kategorijama zločina i kriminaliteta, navedene okolnosti ne mogu se izuzeti ni iz opšte i posebne a pogotovo ne iz pojedinačne uzročnosti. Kriminalitet i zločin su složene pojave, koja pored normativnih i drugih društvenih elemenata ima i svoje realne aspekte, te u tom smislu predstavljaju »psihofizičko ponašanje čoveka i njegovo dejstvo u spoljnom svetlu«.⁶²⁾

Kategorije opšteg, posebnog i pojedinačnog mogu se pojaviti u ovoj psihofizičkoj sferi nastanka i manifestovanja kriminaliteta. Samo kao što smo ranije videli iz teza Fedotova, Ferakutija, Pinatela i M. Petrović razjašnjavanje opštih psiholoških uzroka još uvek nije stiglo do zadovoljavajuće tačke. Kriminalitet ima svoje antropološke aspekte koji ne mogu biti zanemareni ili svedeni samo na sociološka objašnjenja. Psihološka, psihopatološka i biološka proučavanja, uz sociološka, doprinose upoznavanju kriminaliteta, koji vidimo nije samo društvena nego i realna pojava iz čovekovog života. Takva pojava, antropološka u širem smislu, može imati svoje opšte, posebne i pojedinačne uzroke.

59) Pinatel: *Personalité criminelle et prevention de la criminalité*, str. 8.

60) Milutinović: *Kriminologija*, str. 252, 275.

61) Kuznjecova: *Prestupljenije i prestupnost*, str. 175.

62) Seelig: *Lehrbuch der Kriminologie*, str. 20.

Psihološka etiološka objašnjenja nužna su i kod objašnjenja opšte i posebne i pojedinačne uzročnosti kriminaliteta, a psihološki problemi kriminalne etiologije mogu biti zadovoljavajuće označavani i razrešavani samo kroz tako shvaćen splet uzročnosti kriminaliteta.

LES PROBLEMES PSYCHOLOGIQUES DE L'ETIOLOGIE DU CRIME

(Résumé)

L'article commence par une détermination succincte de la notion de criminalité et souligne le fait que les éléments psychologiques sont si bien entretissés dans les événements dans la vie de l'homme et de la société qu'on ne peut pas les traiter d'une manière isolée dans l'étude des causes de crimes. Ainsi, le crime fut expliqué, entre autre cause par des causes psychologiques dans les oeuvres de Platon, Aristote, Saint Augustin, et ensuite par Lombroso et les auteurs plus récents dont les oeuvres sont écrites dans le temps ou la criminologie existe déjà comme science. Il y a d'oeuvres qui traitent la psychologie du crime spécialement, et non seulement comme une entre les disciplines criminologiques.

Afin d'expliquer les problèmes psychologiques de la naissance du crime il faut différencier les causalités individuelles, spéciales et générales de la criminalité. L'article expose la causalité du crime individuel en expliquant le développement de la personnalité jusqu'au moment de l'exécution du crime. On cite diverses opinions sur des caractéristiques qui pourraient être considérées comme inclinations vers le crime. Le problème de motivation pour divers crimes est expliqué, et on dit que c'est un des problèmes psychologiques des plus importants qui se rapportent au passage à l'acte.

En ce qui concerne la causalité spéciale et générale, on dit qu'on peut les connaître quand on traite la criminalité comme un phénomène de masse. En observant un nombre important de cas on peut aboutir à des conclusions déterminées concernant les causes générales de la criminalité. Le spécial est une forme du général. Il est d'une envergure plus étroite et concerne un nombre plus restreint de cas tandis que le général concerne le total de la criminalité dans une région déterminée et une période déterminée. Les connaissances présents des causes générales du crime ne sont pas encore satisfaisantes. On parle de certaines causes générales de criminalité, mais d'habitude sans mentionner les facteurs psychologiques. L'auteur est d'opinion que les catégories du général, spécial et individuel peuvent se manifester dans le domaine psychophysique de la naissance et de la manifestation de la criminalité. La criminalité n'est pas seulement un phénomène social, mais aussi un phénomène réel de la vie humaine. C'est un phénomène anthropologique qui peut être expliqué seulement si on accorde aux éléments psychologiques la place qui leur convient dans l'explication de l'assemblage des causes de criminalité.

